

Lőrincz József

Mezey Barna köszöntése 60. születésnapján

Úgy gondolom, hogy annak, aki Mezey Barna professzor úr méltatására vállalkozik, könnyű dolga van. Mert az az életmű, ami róla az ELTE honlapján tárul az érdeklődő elé, példás gazdagságú, akár oktatóként, akár tudományos kutatóként, akár egyetemi vezetőként szemléljük érdemeit. Mi azonban Mezey Barna sokoldalú munkásságának egy szegmensét szeretnénk kiemelni, azt, amely a büntetés-végrehajtással kapcsolatos.

Hogy mi indíthatta 30 évvel ezelőtt a tehetséges fiatalembert, hogy a börtönügy régmúltját tárja fel, csak találgatni lehet. Feltehetőleg az akkor egyetemi adjunktusként színre lépő kutató témaválasztását e terület jórészt ismeretlen volta inspirálta. Akár véletlen is lehet találkozás a büntetés-végrehajtás akkori vezetésének elhatározásával, amely a 80-as évek elejétől bátorodott neki, hogy a testület tevékenységét tudományos elemzésekkel segítse. Bizony, ilyenben járatos kutatókkal nem rendelkezvén, örömmel fogadta a fővárosi egyetem két ambiciózus tehetségének, Mezey Barnának és Kabódi Csabának csatlakozását. Személyes találkozásom és ismeretségem a kutatópárossal is ettől a 30 évvel ezelőtti kap-

csolatfelvételtől datálódik, ám az elmúlt évtizedben már a közvetlen közelükben figyelhettem fogyhatatlan érdeklődésüket és tudományos elkötelezettségüket szakmánk régmúlt és jelen problémáinak figyelemmel kísérésében.

Úgy vélem, hogy e születésnap köszöntő illendőképpen elfogult és ünnepélyes felhangja nélkül is meg kell állapítanom, hogy Mezey Barna a honi börtönügyi tudományosság kiemelkedő alkotója, akinek három évtizedes kutatói aktivitása és termékenysége példa nélküli. Monográfiákból, tankönyvek és ezek fejezeteiből, jegyzetektől és tansegédletekből, cikkekből, ismeretterjesztő előadásokból, műhelytanulmányokból és recenziókból csaknem másfélszáz pönológiai, szankciótörténeti, de főleg börtöntörténeti munkáját számoltam össze magyar és nem magyar, többségében német nyelven. Ha mi, a büntetés-végrehajtás jámbor szolgálói nevezhetjük ezt egy szerencsés találkozásnak szakmánk tudományossága és egy bennünket segítő kiválóság között, akkor ezzel még keveset mondtunk. Mert az a - Foucault szavaival élve - szellemi archeológia, amit Mezey Barna végzett, a börtönnek olyan egyetemes és hazai forrásvidékéig vezetett bennünket vissza, ahol addigi tudásunk szerint csak a nagy semmi volt. Ebből a semmiből, vagy fekete lyukból pedig olyan hihetetlen mennyiségű ismeretanyagot bányászott elő, ami nem csupán csodálkozásunkat vívta ki, de hasznára vált szakmai látásmó-

dunknak is. Korinek László akadémikus véleményével egyezően ezt a rendkívüli életművet nem csupán az udvarias „hézagpótló” jelző illeti meg, hanem a kemény munkával kiérdemelt dicséret és elismerés.

Melyek az eddigi életműnek – aminek most csupán délidejéhez értünk – számunkra legfontosabb tanulságai. Szinte lehetetlen röviden ismertetni ennek a terjedelmes „szellemi ásatásnak” minden fontos üzenetét, támpontként talán erre a legalkalmasabbaknak kínálkoznak szintetizáló munkái, értekezései. Kezdeném azzal, hogy Mezey Barna, amikor elvezet bennünket egy, a mai gondolkodásunk számára irracionálisan kegyetlen világba, az ókor és a középkor sötét bugyraiba, ahol a büntetések és végrehajtásuk történetét egészen a felvilágosult XVIII. századig kínok, könnyek és vér szegélyezték, azért is teszi, hogy óva intsen: a krudélis, represszív büntetés-végrehajtás bármilyen formájának a szakmatörténeti könyvek polcain van a helyük.

Megismerhetjük tőle a szankciórendszer fejlődésének hosszú és gyötrelmes útját, azt, amikor a büntetésnek testi célpontja lassan áthelyeződik a szabadság elvonására, a még kezdetleges börtön, a tömlöc megjelenésével. Megtudhatjuk, hogy a börtön milyen nehezen illeszkedett a feudális büntetőideákhoz és eszközökhöz, mert zártsága miatt ellenkezett a sokaság előtt rituálisan és szakrálisan előadott rettenet színházával, vagy mert a kor szemében túlságosan humánusnak tűnt, hisz a tömlöcben nem kellett dolgozni és még ettették is a rabokat. Számos, hazai irodalmunkban még ismeretlen forrást feltárva mutatja be a középkor börtöneinek szerteágazó megjelenési formáit, melyeknek közös jellemzője, hogy a büntetőhatalom a szembeszegülőket már nem elpusztítani, csonkítani, vagy stigmatizálni akarja, megelégszik fizikai elszigetelésükkel. Kiemelten foglalkozik az egyházi börtönnel, amely – mint bizonyítja – jótékony előfutára a modern börtönnek azzal, hogy tagjaival, híveivel szemben nem alkalmazott véres büntetéseket, e helyett a megbánásra, magába szállásra készítetett, amely a későbbi korok vonzó modelljét kínálta a világi igazságszolgáltatás számára.

Mégis, nekem úgy tűnik, hogy ezek csupán nyomkereső előadások Mezey Barna műveiben, hogy elvezessen bennünket történelmi zsánéréhez, a protestáns amszterdami polgárhoz. Kiválasztása nem véletlen: ez a koraérett európeér a kontinens későbbi, dinamikus fejlődésének modellje és előfutára, a homo sapiens egyenesági leszármazottja: a homo oeconomicus, aki már képes szervezettséget és célszerűséget teremteni a koraújkor városi közösségekben összeverődött tömegben, aki már alkalmas a közösségeket terhelő betegek, nincstelenek, dologkerülők, bűnelkövetők tartására, kezelésére szolgáló szociális közintézmények, köztük a dolog- és fenytőházak létesítésére. És a tudós történész itt jut el ahhoz a történelmi fordulópontokhoz előidéző emberi produktumhoz, amely nem csupán a majom emberré válásában, de a modern börtön megteremtésében is döntő szerepet játszott: a munkához.

A munka mint büntetés már évszázadok óta alkalmazott szankció-nem volt, de a munkát a lutheri felfogás a keresztényi kötelesség és az isten szolgálatának rangjára helyezi. A reformációnak ebben az új felfogásában lehetővé vált a munkakerülés miatt büntetni, a lustát és henyt munkára fogni, s végül teret kapott a nézet: munkával jobbítani. Innen pedig már csupán egy történelmi lépésnyi-

re találhatjuk a modern börtönt. Hogy ez a történelmi lépés milyen léptékű, országa válogatja. Mi, magyarok mindenesetre semmit sem hamarkodtunk el. Az amszterdami fenyítőháztól a szempci fenyítőházig csaknem 200 év telik el, de még ekkor is, a gróf Eszterházy Ferenc gáláns adományából létrehozott intézet rövid, néhány évtizednyi működése, keserves sorsa bizonyította, hogy sem uralkodói akaratból, leginkább pedig a fejlett polgárság hiányából nem tudott gyökeret verni a fenyítőházi gondolat.

Mezey Barna elemzései bizonyítják, ha jelentős módosulással is, ha kerülő úton is, de a 19. század közepén hazánkba is eljut a modern börtön ideája. Jól követhető gondolatmenetében a német és osztrák közvetítés szerepe, ezen a földrajzi íven, katolikus térre érve az intézmény hangsúlyosabban öltött büntető jelleget és megkezdődött a fenyítőházi eszme feltöltődése merkantilista tartalommal, majd az osztrák birodalomban a 18. század második felétől pedig már jól kivehető a felvilágosodás gondolkodóinak hatása, amely a középkori brutális tömlöcrendszer ellen irányult és jelentős változást készített elő a büntetési rendszer humanizálása területén.

A mai börtön honi előzményeinek feltárásában Mezey Barna szemléletében a munka honi megjelenése a korszakváltó a tömlöc és a már meghatározott céllal rendelkező börtön között. Igazolja, hogy a rabmunkáltatás eszméje a 19. század harmincas éveiben kibontakozó fogházjavító mozgalom zászlajára került. A reformkori liberális fellángolásban kielezett középkori állapotú tömlöcügy reformjához a társadalom színe-javát sikerült mozgósítani, ez pedig már a fontolva haladó vármegyéket is a reformgondolatok számbavételére indította. Számukra leginkább a munkáltatás bevezetése volt rokonszenves, főként a rabtartás és börtönköltségek csökkentése miatt. A haszonelvű munkáltatáson fellelkesült vármegyék ezután már olyan előszeretettel hozták létre intézményeiket, hogy – mint azt Mezey Barna gondos kutatómunkája alapján bizonyítható – egyszerre három dolgházi intézménytípus kialakítására került sor. Ezek közül a rabdolgoztató ház volt az, amelyet a rabok foglalkoztatásának céljából hoztak létre. Mezey Barna rámutat arra, hogy a rabdolgoztató házak tapasztalatai alapozták meg a nevezetes 1843. évi börtönügyi plánum téziseit, amely a munkát már kötelezettségként írta elő úgy, hogy a rabot munkája ellenértékének egy része megillessen. Ezzel pedig a honi büntetés-végrehajtás jelentős lépést tett: a munkát már nem sanyarításként, hanem ösztönzőként, a rabok javítása eszközeként fogta fel. A magyar büntetés-végrehajtás intézményi fejlődése tehát – mint ezt legutóbbi akadémiai doktori értekezésében bizonyítja – nem a fenyítőháztól tette meg a lépést a korszerű börtön felé, hanem a tömlöcügybe érkeztek meg olyan, a nyugati börtönügyi tudományosságban és praxisban meghonosodott reformeszmék, mint a munkáltatás, a munkára nevelés, a lelki gondozás, oktatás, börtönegészségügy stb.

Mezey Barna börtöntörténeti kutatói munkásságát kezdetektől hálás figyelemmel kísérik a bűnügyi tudományok, köztük különösen a pönológia és a börtönügy művelői. Az általa művelt történetkutatói módszer példászerű. Nem ostorozza eleink kishitűségét, maradiságát, intoleranciáját, szűklátókörű haszonelvűségét, hanem tényeket tár fel, ez alapján pontosan és objektíven diagnosztizál. Mintha azt

mondaná: kiásom és megmutatom nektek azokat a biztos börtönalapokat, amelyek a felvilágosodás filantrópiájának és az európai humanizmusnak építőköveiből álltak össze a 19. században, jó alapok ezek, csak vigyázzatok rá és építsétek tovább.

Mezey Barna tudományos alaposságával, ugyanakkor a laikus olvasó számára is élményt nyújtó, bravúros stilisztikai teljesítményével példamutatója és serkentője lehet a fiatalabb oktatói-kutatói generációnak. Munkássága a büntetésen, a pönológia, szűkebben a büntetés-végrehajtás szakirodalmi forrásanyagát jelentősen gazdagítja. E téren ugyan a rendszerváltozás óta számottevően gyarapodtunk, de mégsem elegendően. A büntetések, de különösen a büntetés-végrehajtás körül a közvélekedésben, de a politikai gondolkodásban is még mindig indokolatlan képzetek, téveszmék és indulatok honolnak. A tudomány feltáró, alkalmasint a gyökerekig hatoló elemzéseivel hatékony segítséget kínálhat a valóság szükségleteinek és lehetőségeinek bemutatásához.

Mezey Barnának a múltból feltárt, de a jelenben is aktualizálható elemzései három évtizede hathatós támogatást kínálnak szakmai munkánknak. Így őt már nem csak az egyetem, de a büntetés-végrehajtási szervezet is magáénak tekinti. Ezt juttatta kifejezésre a Magyar Börtönügyi Társaság tagsága, amikor 1991-ben, mint alapító tagját az elnökségbe választotta, 2001-től alelnökévé, majd 2008-ban elnökévé választotta.

Pályatársai, kollégái, követői, tanítványai, a büntetés-végrehajtási szervezet állománya, a Magyar Börtönügyi Társaság tagsága, hatvanadik születésnapja alkalmából őszinte szívvel köszönjük mindazt, amit tőle tudásban, emberségben kaptunk. Kívánunk neki jó egészséget, derűt, töretlen alkotókedvet.